

DEDEM KORKUD'UN DEYİMLERİNDEN

İnsanın ilk sözü, onun en büyük keşfidir. İnsanın dünyaya bulduğu adlar, gördüğü, duyduğu alemin her şeyi için yaptığı sözler ilk sihridir. Bu sözler elin yaddaşından, dilin yaddaşından gelen seslerdir.

Halk yaranişından dünya gibi, güneş ve su gibi, ağaç ve bereket gibi *sözü* de sevdi, ikinci dünyasını sözde yarattı, sözle yarattı. Bu ikinci dünya; geçmiş ve geçilmiş, yaşamış ve yaşanmış olan ve olmayan, olacak ve olmayacak hakikatlerin dünyasıdır. El sanatı-folklor, halkın yad-daşdır. Bu manada dilin kendisi de folklordur. Sözleri kim yarattı? Sözleri kim biçim biçim dizdi?

Bu soruların yalnız bir cevabı var. Halk, kâdir halk. İnanan halk. Yaratan ve yaşatan halk. Seven ve sevilen halk...

*Su geler akar gider,
Kayalar yıkar gider.
Dünya bir penceredir,
Her gelen bakar gider...*

Dünyayı pencere sayan dedelerimiz, ninelerimiz, boşuna gelip geçmemiş; gelip bu dünyaya güzellik ve anlayış biçmiş, sözle insanı, dünyayı, güzel olan her şeyi yaşarı etmişler.

Bizim dedelerimiz sözün sihri, sözün gücüne tapınmıştır. Söz söyleyen, boy boylayan elin aksakalı olmuş, elin yoluna ışık salmış, bu ışıktan aşıklar töremiş, binlerce söz yâdigârı soydan-soya, zamandan-zamana geçmiştir.

Dünya hakkında ilk sözü *ninni*, son sözü *ağıt* demiş, dünyanın sevgisini *bayatı* ile çağırmış, dünyanın gelişi-gidişini, dolambaç yollarını masallar-destanlar yaşatmıştır.

Bu dünyanın hikmetini, içini-dışını ata sözleri açıp-ağartmıştır.

Efsaneler, destanlar sözün kanadında göklere ucalmış, yer yer dolaşmıştır. Sözde yaşanan masallar, destanlar, bayatılar elden ele, ulustan ulusa, arandan dağa; kışlaktan yaylaka geçe-geçe, göçe-göçe, kana, kemiğe işlemiştir.

Bir ucu Karasag, bir ucu Derbend, bir ucu Nahçıvan, bir ucu Tebriz, bir ucu Gence, bir ucu Başgeçid, bir ucu Bakü, bir ucu Gökce gölü, bir ucu Şuşa, bir ucu Kerkük,, bizim sözler dolaşmış, bizim elin arkası, umudu, arzusu, sevinci gibi

Davud VELİAHD

Nahçıvan Devlet Üniversitesi

yaşamıştır. Halk kendi tarih kitabını çok erkenden, tarihçilerden daha önce yaratmaya başlamış. Kader kitabını halk, kendi sözleri ile yaratır, öz geçmişini söz âbidesi ile ebedileştirir.

Savaş, barış, ak gün, kara gün, sevgi, hasret, gazap, uğur, uğursuzluk, söz söz insan mucizesine dönüşüyor. Bizim sözlerin yaddaşında hiç bir şey solmamıştır. Gelen talanlar her şeyi mahvetmeye çalışmış, kırıp dağıtmış, taşıyıp götürmüştür. Yalnız birce şeye güçleri yetmemiştir. Onlar halkın beyninden, yüreğinden, kanından dilini sökmemiştir, dilimizdeki binbin sözün yaddaşını silememiştir. Acı bir gerçeği anlamışlar ki, söz var, dil var, geçmiş var, nesil ile neslin bağılılığı var, vatan var, vatandaşlık var.

Bizim elin, bizim dilin bir ana kitabı var: "Dede Korkut" Dede Korkut boylarından, gopuzundan süzülüp gelen her söz, tarihin bir yaprağı olmuş, geçmişin parçasıdır.

Dedem Korkud'un deyimlerinden;

"Gelimli gidimli dünya, son ucu ölümlü dünya" diyen halkın yarattıkları gelimli olmuş, gidimli olmamış, son ucu sonsuzluğa doğru akıp giden bir servet yaranmıştır.

Korkut Dede sözleri sıra sıra dizdi, yerbeyer etdi, her birinin kökünü, ilgeyini göstermiştir. Sözleri sıcak, soğuk diye ikiye ayırmış, çiğ söz söyleyenleri çiğ adam çağırın demiş. Dedi ki, söz cam gibidir, söz kıranın sözü kırılır. Kırılmaz olsa bile sözü boşa gider. Böylesinin sözünden kaçarlar, sözünü yere salarlar.

Dedi ki, el obada o adamlar sözün başında da, sonunda da anılsın ki, onlar sözünün sahibi ve eri olsunlar. Dedi ki, "o çağlar oğul ata sözün iki etmezdi, iki etseydi, ol oğlu kabul etmezlerdi."

Korkut Dede söz söyledi. Söz söze arka oldu, söz sözü getirdi. Ana sözü oğula geçdi. Gün geldi oğul ata oldu gördü, götürdü, söz söyledi. Ata sözü el el, ulus - ulus, oymak oymak gezdi. Çağdan - çağa, soydan soya geçtikçe el sözü ele arka oldu.

Kolları geçmişe uzanan, uzandıkça bin bir yola çıkan, ulu söz sanatı örneğimiz "Kitab-ı Dede Korkut" destanlarımızda elimizle, yurdumuzla, sözümüzle, sanatımızla ilgili sayısız kaynaklara rastlıyoruz. Bu yollardan birinin de ucu gidip çıkar musikiye.

Oğuz elinde yine bir şölen kurulmuştu. Yine hanlar hanı Bayandır Han, Salur Kazan, Alp Aruz, Boz Aygırlı Beyrek, Şumal Kanturalı... nice nice er, nice nice ulus anası, nice nice el güzeli... boy boya, omuz omuza dayanmışlardı.

Sözler değildi. Sözler verildi. Sözler kesildi. Kişiler ağırlık kazandılar, samballandılar. Yenmeliler yendiler. Oğuz eli ağırım, yüngülünü yine de tamdı... Söz gelip yetti, hanlar hanıyla yüz yüze, göz göze oturan golca kopuzlu Dedem Korkud'a. Korkut dedi baş indirdi, bağır bastı, başladı ne başladı.

El ozanı, el anası, el aksakalı geçenleri, ötenleri yada saldı ,hatırlattı. Gök gibi güreledi, sular gibi çağıldadı,¹ rüzgar gibi esdi. Geçmiş bu günümüz etti. Sabaha ışık yaktı. Gelen günleri yiğitleri harayladı. Öyle öttü, öyle okudu ki, yaralar kaysaklandı... Oğuzun ölenleri, yitenleri ölmez oldu, yitmez oldu.

Bütün bunların başında gopuz dayanır. El obada ozan gibi, onun çalıp çağırıldığı kopuz da uludur, yücedir.

Ozanla kopuzun bağılılığını anar anmaz yâda Salur Kazan Han geliyor. O Salur Kazan kî, düşman önünde bile kopuz ister, doğma elini, doğma yiğitlerini över. Gönlüne coşkunluk dileyen Kanturalı'nın ağlar gördüğü yiğidlerine söylediği bir deyim yâda düşer: "Mere, Kolca gopuzum ele alın, beni övün. Sarı geyimli kız aşkına bir aslandan döneyim mi?"

Gözümüzün önünde boz aygırlı, Bamsı Beyrek dayanır sözüyle: "Mere ozan! Kopuzunu bana vergil. Atımı sana vereyim." Golça kopuz! "Golça" sözü kol kadar, kol boyda, kolşa, golcan manasına geliyor. Kopuzun bu çeşidi sonraları "telli saz", "üç telli saz", "gümbür gümbür nagara", "kara * zurna" ve saireye çevrilmiştir.

Kopuzun "Dede Korkut" destanlarında kullanılan adlarından "alca", "kurulca"yı da göstermek gerekiyor. Manasına gelince bunu demek olar ki, alca, kızılca kırmızıya çalan renk demektir ki, bu da kopuzun yontulduğu, yapıldığı ağacın rengine işarettir.

Onu da söylemek yerine düşer ki, bir sıra Türk dilli halklarda kopuz şimdi de yaşamaktadır. Dede Korkut boylarının musiki iziyle gittikçe

karşımıza zurna, davul, davulboz, nağara, kös çıkar. Örneklere bir göz atalım:

"Beyrek'e dediler, kalktı kızların yanına vardı. Zurnacıları kovdu, nağaraçıları kovdu. Gümbür gümbür nagaralar çalındı ol gün, burması altın tunç borular çalındı ol gün..."

"Bu mahlede Oğuz erenleri alay alay geldi. Gümbür gümbür davullar, nagaralar çalındı.."

Bedii amaçlarda kullanılan bu mûsiki aletleri, demektir ki, döğüşte, savaşta da kullanılıyor. Oğuz ellerinin savaşları bunlarsız geçmemiştir. Onları ayağa kaldıran, düşmana karşı çeviren, düşmanı gür seslerle yürekten vuran bu mûsiki aletlerinin "Dede Korkut dilindeki yeri, onların gelip geçtikleri yolu çok iyi anlatıyor. Yeryüzünün en kadim mûsiki aleti olan, bir ucu Gobustan'daki Azerbaycan'ın baş kenti Bakü'ye yakın bir kasaba olan Cundurdağ'a çıkan nağaralardan konuşan araştırmacılar, bu aletin ilk Türk halklarında yaranmasını gösteriyor. Dinç zamanlarda bile çalışan bu mûsiki aletleri sanki şunları söylemişlerdir: "Ey Oğuz erenleri, Oğuz erleri, saygın olun. Ayık olun. Yata yata yanınız ağramasın, dura dura beliniz kurumasın."

Geçmişimizin öyle yâdigârları var ki, onlarda tabiatla insan bir birine kavuştu, ayrılmazdı bir birinden.

Tabiatın bir parçası olan insanın ağılında ormanlar, dağlar, nehirlere kaynayıp karışmıştır. Tabiatın bahsettikleri ile yaşayan, tabiatın olanlarından güç alan insanoğlu ağıla doldukça, yetişip herşeye çatıkça tabiat onun için daha da azizleşip, doğmalaşmıştır. İnsan anlamıştır ki, tabiatın ayarlığı, ahengi uludur, yaşarıdır, tabiata dalan, tabiatın dilini anlayan büyüktür, uludur.

Her elin ana kitabı olur. Bizim elin de böyle bir kitabı var: "Dede Korkut".

"Erenler dünyanı ağılnan bulmuşlar."

Orada "göz görür, gönül sevir."

Orada "oğul kılıcı kuşanır, baba gayreti için"

Orda el aşığı ozanlar var, ellerinde kolça kopuz. Orda üyrek atlar koşuşurlar.

Orda erler erenler bilir ki, "ana hakkı tamı hakkıdır"

"Dede Korkut" boylarında tabiat ana ninnisine benzer, masala okşar, tabiat insanın

sığınağıdır, tanıdığı ve insanoğlunun saydığı alemdir. Güneşin sicağı, ağacın yaprağı, ceren gözü, atın koşuşu... bu yer, bu gök, bu ay, bu yıldızlar her ne varsa hepsi kavuşarak birge nefes alıyor Korkut boylarında.

"Dede Korkut" boylarında tabiat insanın inam kaynağıdır. Oğuz erenleri suya, ağaca inanmışlar, güvenmişler. Dirse Han'ın hatunu:

Kuru kuru çaylara sucu saldım

Dilek ile bir oğul güçle buldum.." diyor.

"Su, Hak didârın görmüşdür!" diyen Salur Kazan, yurd yuvasının sorağını sudan şöyle alıyor:

*Çığnam - çığnam kayalardan çıkan sSu!
Büyük - büyük ağaç gemiler oynatan su!
Şahbaz atların içdiği su!*

*Kızıl develer gelip geçdiği su!
Ak koyunlar gelip yattığı su!
Oğlundan haber var mı, de gil bana!
Kara başım kurban olsun, suyum sana!*

Kadim Azerbaycanlıların ağaca, dağa inamının belirtileri de "Dede Korkut" boylarında yaşıyor. Tepegöz'e Basat'ın cevabı da böyledir :

*Atam adın sorarsan kaba ağaç
Anam adın sorarsan kağan aslan....*

Kazan Han'a Beyrek söyle diyor:

*Ağ ormana girmişsen, Ağ
govağın budağından,
Yırğıyban geçmişsin.*

Uruzun ağaca yüz tatamı:

*Ağaç, ağaç dersem sana erlenme ağaç.
Büyük büyük çayların köprüsü ağaç...
Başın ala bakar alsam, başsız ağaç,
Dibin alıp bakar olsam, dipsiz ağaç.*

"Dede Korkut" boylarında uçarlara inamın izleri de bulunmaktadır.

"Çaya baksa calımlı, çal karakuş erdemli bir güzel iyi yiğit oldu."

"Cümle kuşlar sultanı çal karakus..."

"Dede Korkut'ta Salur Kazan'ın "Tulu kuşun yavrusu" gibi anılması da bu inanıştan doğuyor.

On altı yıl ayrılıktan sonra Bamsı Beyrek yurduna dönmüş. Onun gelişi tabiatın uyanışı demektir. Tabiat da seviniyor, dile geliyor, yenileniyor. Tabiatla böylesine bağlılık bu söylemeni dünyaya getirmiştir.

*Yalnız yiğit alp olmaz,
Yojpan dibi sert olmaz.,
Yana - yana yağsa yaza icalmaz,
Yanağı gökçe çimen güze- kalmaz.
Tepe gibi et yığdı, göl gibi kıviz sağdırdı.*

*Gün gibi ışıladı, deniz gibi yaykandı,
Meşe gibi karardı
Kar yüzüne İcan dammış gibi kızıl yanaklım!
Koşa badem sığmayan dar ağızlım.*

"Dede Korkut" boylarının tabiata, yere, yurda bu sevgisi, söz sanatında birer birer yaşamış, ölmezliğe bend olmuştur.

Dede Korkut, el obanın yaşadığı yere, yaylağına, kışlağına, çaylağına, bulağına da ad vermiş, adlandırmış. Dedem Korkut'un övdüğü erenlerin yerlerine, yurtlarına bir nazar salalım:

Ağca Kala, Alınca, Gence, Berde, Derbend, Dereşam, Sürmeli.

Dağ orman adlarından:

Ağlağan, Ağorman, Ağkavak, Ağsaz, Aladağ, Karaçuğ dağı, Gazilik dağı.

Göller ve denizler: Aykırözler Suyu, Gökçe Deniz, Karadeniz, Umman Denizi, Gök göl, Meral göl...

Günümüze kadar gelmiş bu yer adları, Dede Korkut boylarının Azerbaycan'la bağlılığına en tutarlı kaynaktır.

17. yüzyılın ulu seyyahı, Evliya Çelebi'nin "Seyahatnâme"sinde büyük seyyah, Dede Korkut'un mezarının Azerbaycan'ın kadim şehri Derbent'te olduğunu ispatlamıştır.

Yüzümü yurtsevenlerimize tutarak onlara bir Korkut alkışı veriyorum:

*Yurdunuza ışık düşsün!
Yeriniz, yurdunuz bereketli olsun!
Yurdunuz toylu, obanız çal - çağırılı olsun.*

Bir elimiz var. Dedem Korkut soraklı, Dedem Korkut nefesli. Buradan bizim geçmişimiz boylanıyor ve araştırmacılarımızı daha da derinlere inmeye çağırıyor.